

М.В. Овчаренко

ВИКОРИСТАННЯ ТАНКІВ ПРИ ОБОРОНІ (ОБЛОЗІ) ОДЕСИ У 1941 р.

У статті розглянуто питання використання танків захисниками Одеси і румунськими військами у 1941 році, досліджено порядок і ефективність їх використання, кількісні та якісні характеристики танків воюючих сторін.

Ключові слова: танки, оборона, бронетрактор, Одеса, гармата.

Друга світова війна була «війною моторів» як на суші, так в повітрі і на морі. Головною ударною силою сухопутних військ всюди були танки.

В дослідженні феномену героїчної оборони Одеси танкам також приділяється чимало уваги. Але в роботах різних часів і авторів існує багато розбіжностей. Мета даного дослідження полягає у визначенні порядку і ефективності використання танків воюючих сторін, їх кількісних та якісних характеристик.

Одеса, за планами фашистського командування, повинна була стати важливою базою постачання гітлерівських військ, що наступали на Крим і Кавказ. Тому фашисти кинули на захоплення міста всю 4-у румунську армію, а також частини 72-ої німецької піхотної дивізії. Всього на Одесу наступало 18 дивізій, із них одна танкова. Захищала місто окрема Приморська армія в складі 2-х стрілецьких і 1-ї кавалерійської дивізії, в яких на початок серпня справних танків практично не було. Створивши шестикратну перевагу в силах і засобах, противник розраховував взяти Одесу сходу і на 10 серпня 1941 р. вже призначив парад своїх військ на Соборній площі. Однак радянські війська відбили всі атаки переважаючих сил румунської армії і завдали їй тяжких втрат.

Дослідників використання танків в Одеському оборонному районі обмежує вузькість джерельної бази щодо дій сухопутних військ Приморської армії (в основному через загибель в Криму архівів Приморської армії, а також принципову відмову радянських дослідників від використання архівних матеріалів супротивника), тому деякі історичні статті щодо використання танків під Одесою виявляються тільки повторенням написаних ще наприкінці 40-х років мемуарів Г. Пенєжко «На Одеському плацдармі», які, на жаль, мають багато помилок і ідеологічних штампів. Так, очевидно з міркувань політкоректності того часу (Румунія входила до табору соціалістичних країн), Г. Пенєжко зазначає підбиті під Одесою німецькі (в кращому разі «фашистські») танки [1, 34-40]. В його мемуарах не проводиться реальна оцінка кількості, якості, втрат і тактики застосування танків, і, взагалі, більше уваги приділяється питанням переобладнання тракторів у бронетрактори «НИ»,

полишаючи поза увагою важливий факт того, що більшого значення для оборони Одеси мало використання бойових танків, отриманих військами з одеських заводів. Капітальний і відновлювальний ремонт пошкоджених радянських танків БТ-7 і БТ-5 проводився на заводах із фонду, отриманого з двох залізничних ешелонів накопичених в Одесі і ще одного – відбитого у румун.

Поступово теза про те, що на початку оборони міста «майже жодного технічно справного» танка не було, стала окремими дослідниками трактуватися просто як «ні одного». Природно, що знайшлися бажуючі спростувати цю версію. У 2006 р. в Одесі вийшла книга О. Черкасова «Оборона Одеси: сторінки правди», в якій автор, з претензією на сенсацію, приводить дані, що до 5 серпня під Одесою воювало 50-100 радянських танків, а у всій румунській армії станом на 22 червня 1941 р. на озброєнні знаходилося лише 60 тихохідних і слабоозброєних танків «Рено FT-17» часів Першої світової війни, зведених в танкову бригаду [2, 12-16]. О. Черкасов у своїх теоретичних розрахунках апелює до стандартних штатів радянських стрілецьких дивізій і не враховує втрати в військах з початком війни. У Червоної Армії напередодні війни дійсно була велика кількість бойових машин. Але на жаль, більшу частину танків було втрачено в перші ж місяці війни. Причин таких приголомшливих втрат, було кілька. Близько 40 % радянських танків в перші ж дні війни вийшло з ладу через технічні несправності, поломки, знос механізмів тощо. Також втрати через технічні несправності стрімко зростали через загибель (поранення) досвідчених танкістів і механіків, а також брак пального і боєприпасів – саме склади пального та боєприпасів були для авіації противника в числі першочергових цілей. В хаосі ж початку війни підвезти пальне та снаряди вдавалося далеко не завжди. Основні бойові втрати танків в цей період були від того, що радянські полководці на самому початку війни часто кидали танки в бій без підтримки піхоти, авіації та артилерії, що і вело до їх значних втрат. До цього слід додати відсутність нормальних розвідданих, постійні удари з повітря, недосвідченість більшості екіпажів і танкових командирів, і ви отримаєте пояснення того сумного факту, що всі танкові сили Приморської армії в перші дні оборони Одеси не налічували десятка легких танків і приблизно трьох десятків броневих автомобілів та легких броньованих тягачів, озброєних кулеметами. Для порівняння – румунські війська могли протиставити «приморцям» близько сотні легких танків чеського і французького виробництва, не враховуючи броневих автомобілів і броньованих тягачів, озброєних кулеметами, які румунські військові нерідко використовували в якості бойових машин.

У підсумковій записці, підготовленій

розвідуванням 4-ї румунської армії невдовзі після залишення радянськими військами Одеси, зазначається: «Як під час бойових дій в Бессарабії, так і під час бойових дій в Трансністрії, радянські війська використовували бойові машини (порумунські *sare de lupta*), в основному невеликими підрозділами, до батальйону максимум (20-30 машин). Єдиний випадок масованого застосування броневих автомобілів відзначений під час контратаки на румунські частини 157-ї і 25-ї дивізій в районі н.п. Дальник 2 і 3 жовтня, коли було задіяно 42 броньовані машини на фронті до 4-х кілометрів. Під час інших контратак противник застосовував невеликі групи бойових машин 3-5, 8-16 одиниць. Контратаки бойових машин, як правило, відбивалися нашої піхотою за допомогою протитанкового озброєння. У більшості випадків, контратакуючі групи бойових машин розсіювалися вогнем нашої артилерії. При веденні вогню прямою наводкою була підбита велика кількість ворожих бойових машин. В основному, радянські війська використовували бойові машини не як засіб прориву нашого фронту, а як засіб підтримки дій стрілецьких частин, причому вага броньованих машин не перевищувала 20 тонн. На Одеському фронті відзначені випадки використання радянськими військами бліндированих тракторів, озброєних кулеметами і вогнеметами. Бліндирування тракторів проводилося на Одеських заводах» [3, 53-54]. Відомості румунських архівних документів потребують виваженого порівняльно-аналітичного

підходу.

Напередодні війни румунська армія мала два окремих танкових полка і танкові розвідувальні ескадрони у складі кавалерійських дивізій. Матеріальна частина включала 35 танкеток «R-1» і 126 легких танків «R-2» («LT-35»), закуплених у Чехословаччині, 75 французьких «R-35» (41 закуплений у Франції, 31 – інтернований в 1939 р. в Польщі), і 60-75 старих «Рено FT-17». Усього румунська армія мала 480 броньованих транспортних засобів [4, 148]. У це число входили і транспортери «Малакса», як закуплені у Франції, так і зібрані за ліцензією на місцевих заводах. Єдиним танком румунської армії, який відповідав умовам тогочасного бою, був «R-2 (відносився до того ж класу бойових машин, що і радянський танк «Т-26»).

Бойовою підготовкою 1-ї румунської танкової дивізії керували німецькі військові фахівці. 1-й танковий полк був озброєний «R-2» («Skoda LT 35»), 2-й мав на озброєнні «R-35» («Renault» – легкий танк супроводу, тихохідний, але мав пристойне бронювання). Обидва типи танків були озброєні 37-мм гарматою. Французькі і чеські танки розрізнялися за своїми бойовими якостями і призначенню настільки, що 2-й танковий полк довелося вивести із складу дивізії і надати 4-й армії. У складі танкової дивізії залишився тільки 1-й танковий полк, тому ця дивізія часто іменується моторизованою бригадою. Технічні характеристики танків Румунії див. у таблиці 1.

Всі танки Reno FT-17 були зведені в окремий

Таблиця 1.

Характеристика танків Румунії

Найменування і країна виробник	Танкетка R-1 Чехія АН-IV	Легкий танк R-2 Чехія LT-35	Легкий танк Renault R-35 Франція	Легкий танк Renault FT-17 Франція
Кількість танків в армії станом на 22.06.41р.	35	126	35	48 гарматних і 28 кулеметних
Рік випуску	1936-38	1936	1935	1917
Бойова вага (в тонах)	3,9	10,5	10,6	6,5/6,7
Максимальна швидкість (км/год)	45	34	20	7,8
Запас ходу (км)	170	160	140	35
Потужність двигуна (к.с.)	55	120	82	39
Висота (м)	1670	2370	2376	2140
Ширина (м)	1730	2055	1850	1740
Товщина броні: лобова, мм	12	25	40	16
Бортова, мм	6	16	40	16
Калібр гармати (мм)	-	37	37	37
Броньованість	-	40 мм бронелист на відстані 500 м	30 мм бронелист на відстані 1000 м	12 мм бронелист на відстані 500 м
Початкова швидкість снаряду (м/с)	-	675	до 701	400
Боекомплект снарядів	по 3700 патр	78	116	237
Кількість кулеметів і їх калібр, мм	1-7,92 і 1- ZB vz. 26	2x7,92	1x7,5	1 × 8-мм
Екіпаж, чол.	2	3-4	2	2

навчальний батальйон і використовувались виключно на території Румунії для навчання танкістів і охорони нафтових родовищ в місті Плоєшть.

Румунська армія не мала бойового досвіду використання танкових підрозділів. Та все ж, 1-а танкова дивізія в липні 1941 р. успішно «дебютувала» в ході операції «Мюнхен» в Молдові. Зокрема, вона себе проявила під час захоплення 16 липня Кишинева і однією з перших форсувала Дністер. 8 серпня частини 1-ї танкової дивізії спільно з 1-ю румунською кавалерійською дивізією зайняли Катаржину (тепер Червонознам'янка Іванівського району). Та вже незабаром румунські танкісти зазнали серйозних втрат, чому сприяла їх невідповідність до ведення сучасної війни. Маючи на одеському напрямку більш 100 танків, румунські війська використовували їх переважно невеликими групами. Не було належним чином налагоджено взаємодію між танками і піхотою. Це приводило до того, що танки часто залишалися без прикриття.

Перший випадок масового використання румунами танків на вузькій ділянці фронту, в битві при Карпово, привів до катастрофи, після якої залишки 1-ї танкової дивізії були відведені в резерв 4-ї армії, а 21 серпня 46 пошкоджених танків (підбитих і поламаних) були відправлені в Кишинів.

Решта – 20 танків у складі 1-го румунського армійського корпусу брала участь у захопленні Фрейденталю, а потім з них була сформована зведена група (згодом перейменована в 1-у штурмову групу) під командуванням підполковника Іона Ефтіміу. Продовжував воювати під Одесою і 2-й танковий полк (який складався з танків «R-35»). Він знаходився в безпосередньому підпорядкуванні командування 4-ї румунської армії.

Приморська армія своїх окремих танкових підрозділів в липні 1941 року не мала. Тільки в розвідувальних батальйонах 25-ї і 95-ї стрілецьких дивізії по штату повинно було бути по одній танковій роті і одній автоброневій роті. Скільки в цих дивізіях залишилося танкеток і броневих автомобілів після шеститижневих прикордонних боїв, точно з'ясувати не вдалося. Засобами тяги для 45-мм протитанкових гармат, що були в стрілецьких батальйонах, полках і окремому артдивізіоні, були легкі напівброньовані тягачі типу Т-20 «Комсомолец» зі швидкістю ходу до 47,5 км за годину. На опорі лобового листа його кабіни був встановлений кулемет ДТ, що дозволяло захисникам Одеси повсюдно використовувати ці тягачі і як кулеметні танкетки.

На початку серпня в Приморську армію поступили з ремонту танки БТ. Ще з початком війни на заводі ім. Січневого повстання в Одесі була розгорнута танкоремонтна база, хоч сам завод і евакуювали на Урал. Тут виконували капремонт танків БТ-7 і БТ-5, а також, з метою посилення їх бронезахисту, виконували додаткове

екранування корпусу та башти 30-мм листами корабельної сталі. Захисні екрани встановлювали за ініціативи представника бронетанкового відділу Приморської армії ст. лейтенанта Г. Пенєжка. Вони слугували добрим захистом від вогню румунських батальйонних гармат і надавали танкам химерно-страхотливого вигляду. На танки БТ-5, після невеликих доопрацювань, ставили більш потужні двигуни танків БТ-7. В ході боїв за Одесу танки БТ-7 і БТ-5 успішно боролися з легкими німецькими Pz-II, середніми Pz-III, Pz-38 т і навіть з французькими танками, що стояли на озброєнні 4-ї румунської армії. Звичайними тактичними прийомами були танкові та танкокавалерійські засідки, а при сприятливих умовах і контратаки.

До 5 серпня вдалося відремонтувати і укомплектувати екіпажі 6 танків БТ-7. Командувати цією неповною танковою ротою призначили старшого лейтенанта Г. Пенєжка. Бойові дії танкістів почалися 7 серпня в районі станції Мигаєве – на не прикритому стику між 95-ю дивізією і сусідньої 9-ю армією. Танкова рота, прикриваючись полотном залізниці, весь день вела бій з передовими частинами 72-ї німецької дивізії. Через нальоти німецької авіації танкістам доводилося часто міняти позиції, пересуваючись з північної околиці станції на південну. В цьому бою танкісти не втратили жодної машини, лише кілька танкістів були легко поранені. Німці, обійшовши станцію з півночі і з півдня, продовжили просування на схід, створюючи нашим правифланговим підрозділам загрозу оточення. Щоб випередити противника, танкова рота з десантом на борту, в ніч на 8 серпня, обійшла зайняту німцями Данилівку і з боку хутора Лозового ввірвалась в село Желепове. На центральній вулиці села стояла колона ворожих автомашин. Раптовою атакою загін змусив румунів в паніці тікати. Далі танкістам було наказано висунутися в напрямку с. Жовтневе і установити втрачений зв'язок із дивізією сусідньої 9-ї армії. Вранці 9 серпня вийшовши з Люботаськи, танкісти зустріли розвідників 1-ї кавалерійської дивізії, яка була терміново перекинута з Одеси і вела бої на стику з 9-ю армією. Потім танкова рота допомогла відбити перші і подальші атаки противника на позиції морських піхотинців під Маринове, а згодом на рубежі Сербка – х. Свобода – Чорногірка. Щоб випередити противника, який прагнув зайти в тил морякам, на небезпечні ділянки кидали танкову роту з десантом роти моряків на борту в якості передового загону. Цей мобільний загін протягом трьох діб відбивав атаки передових загонів противника до підходу підрозділів морського полку спочатку в районі Чорногірка, потім Сербка, потім на рубежі ст. Буялик – Каїри, а згодом на кордоні Благодатне – Спирідонівка (нині Першотравневе) – комуна «Зоря Труда». До 12 серпня танкісти

допомагали морським піхотинцям відбивати атаки в районі Булдинка і Свердлове.

Після цього танки були перекинуті в 95-у дивізію, де допомогли відновити становище на рубежі села Карпово, а також відбити ешелон з підбитими танками, який бронепоезд «Чорноморець» вивіз на ремонт в Одесу. Потім танки відправили в розпорядження командира 25-ї Чапаївської дивізії, де вони допомогли відбити село Мангейм (нині Кам'янка). 17 серпня танки брали участь у бою під Біляївкою, а 18 серпня – у нічній атаці, разом з Пугачовським полком. У цьому бою було захоплено багато полонених, але при переслідуванні противника три танка застрягло на заболоченій місцевості. Пізніше в бою під Кам'янкою було підбито три танки. Втрати бойових машин швидко відновлювалися за рахунок відремонтованих на заводі.

Як видно з дослідження, невеликий загін радянських танків виконував роль маневреного резерву командувача армії, свого роду «пожежної команди», яка з'являлася на загрозованих ділянках фронту і допомагала стримувати атаки супротивника. Це створювало у румунського командування ілюзію про численні танкові сили Приморської армії. Як правило, там, де радянські війська застосовували 4-6 танків, за румунськими даними з'являлося 8-10. Незважаючи на малу численність, танки часто досягали успіху. Цьому сприяла і слабка оснащеність румунської піхоти протитанковими гарматами. Зіграв свою роль і психологічний фактор. Основну масу румунської 4-ї армії становили слабо навчені резервісти. Простий румунський селянин, одягнений у військову форму, був погано підготовлений до зустрічі з броньованими машинами. Тому поява декількох танків викликала паніку серед румунських солдатів. Звичайно, кілька машин

не могли компенсувати нестачу танків. Тому з перших днів оборони командування Приморської армії для підтримки піхоти застосовувало озброєні кулеметами полуброньовані артилерійські тягачі «Комсомолец».

Згодом одеська ремонтна база стала щодня відновлювати по два танка і до кінця оборони було відремонтовано 42 бойових танка (деякі з них побували в ремонті по кілька разів). Така кількість відремонтованих танків дозволила командуванню Приморської армії до 10 вересня сформувати танковий батальйон, командиром якого було призначено старшого лейтенанта Миколу Юдіна. Першу роту батальйону укомплектували танками БТ-7, другу – БТ-5, а третю – броньованими тракторами «НИ».

Серійне масове виробництво бронетракторів «НИ» було налагоджено на заводах Одеси, вони активно застосовували в бойових діях (див. рис. 1).

Роботи з будівництва бронетракторів почалися в середині серпня 1941 р. Проект танка розробили головний інженер заводу ім. Січневого повстання П.К. Романов, А.І. Обедніков і капітан У.Г. Коган. Транспортні трактори «СТЗ-5» покривали бронєю з суднобудівної сталі товщиною 14-20 мм, на броньовиках броня доходила до 25 мм. Між бронєю і внутрішньою обшивкою прокладали дерев'яні бруси або гуму. Машини озброювали легкими 37-45мм гарматами або кулеметами ДШК, а також двома 7,62-мм кулеметами ДТ(ДП). Для прискорення робіт використовували башти з розбитих танків «Т-26» випуску 1931 року і саморобної конструкції. Деякі з танків споряджались далекострійними вогнеметами [5; 6, 65].

Для проведення випробувань на заводі було створено полігон. Перші танки випробування пройшли успішно – броня захищала від

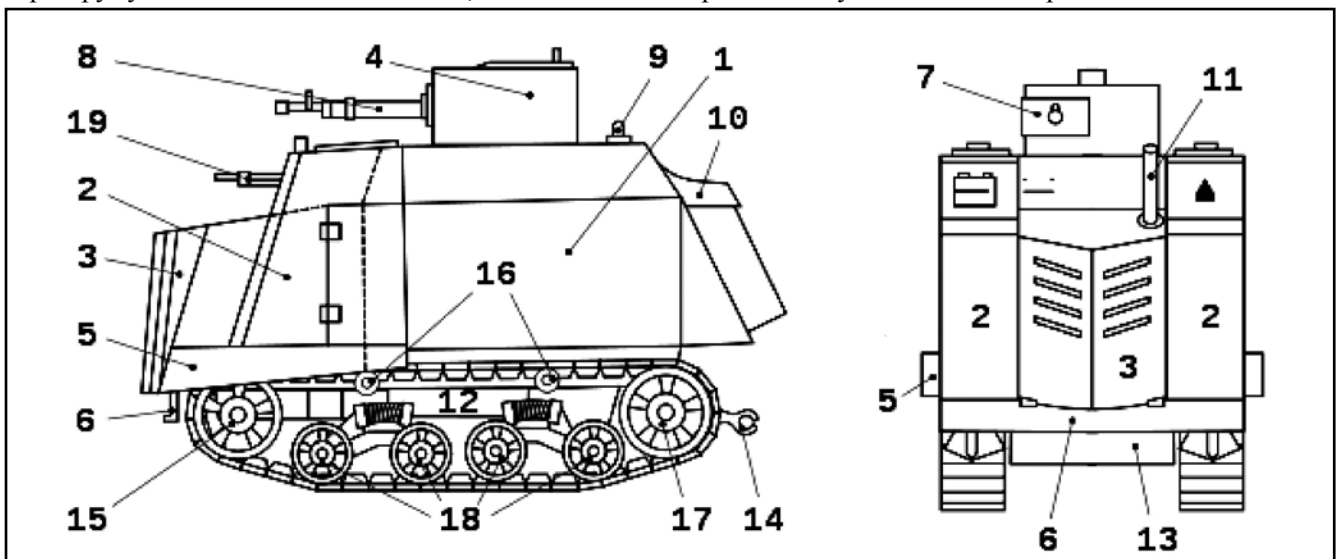

Рис. 1. Колісно-гусенична схема танка «НИ»: 1. корпус, 2. бокові частини корпусу, 3. моторний відсік, 4. башта, 5. грязеві щитки, 6. бронещиток ходової частини, 7. маска кулемета, 8. кулемет ДШК, 9. монтажний рим, 10. інструментальний ящик, 11. вихлопна труба, 12. бокові консолі рами, 13. передній лист рами, 14. буксирочний гак, 15. натяжне колесо, 16. підтримуючий ролик, 17. ведуче колесо, 18. каток каретки, 19. кулемет ДТ.

як в наступі, так і в обороні, в основному, як танковий резерв командувача Приморською армією для контратак і знищення противника, що прорвався в глибину оборони, а також для посилення стрілецьких частин. При цьому основним завданням танкістів при контратаках було знищити ворожу піхоту та її вогневі засоби, танки і гармати противника. В основу бойових дій танків поклали раптовість і їх найбільш масоване застосування на сприятливій місцевості. Раптовість застосування танків було вкрай важливо забезпечити для того, щоб мати найбільший успіх від атаки. Якщо противник задалегідь знав напрямок, де передбачалося використання танків, він намагався зосередити на цій ділянці велику кількість протитанкових засобів, і атака танків не мала суттєвих результатів. З метою досягнення раптовості проводились заходи маскуванню місць розташування танків і їх переміщення. Для маскуванню використовувались посадки, гаї, населені пункти, зворотні скати висот, тощо, а також військові хитрощі і оманні дії. Саме раптове застосування, навіть невеликої кількості танків, сильно підвищувало їх вогневий і моральний вплив на румунські війська, що дозволяло танкам з найменшими втратами успішно виконувати поставлені бойові завдання. При застосуванні танків враховувались їх технічні можливості, особливості місцевості, заходи по подоланню природних і штучних перешкод. Розвідка і вивчення місцевості наступних бойових дій і противника, розташування його протитанкових вогневих засобів і протитанкових перешкод, правильний вибір районів та напрямків дії танків мали вирішальне значення для успіху. В значній мірі успіх застосування танків у боях залежав від правильної і чіткої організації взаємодії з піхотою, підготовки екіпажів і танків до бою і вміння використання місцевості. Найбільш вдалим були атаки танків на максимальних швидкостях з інтенсивним вогнем на ходу або із коротких зупинок. Такі рішучі дії дозволяли знищувати піхоту, гарматні і кулеметні розрахунки, танки і бронетранспортери противника, уміло маневрувати на полі бою, використовуючи складки місцевості, і виходити у фланг або тил вогневим засобом противника. Саме такі, добре виважені і водночас рішучі дії танкістів-приморців в подальшому були рекомендовані радянським танковим підрозділам для забезпечення стійкої оборони проти набагато переважаючих сил противника в розроблених, з урахуванням їх досвіду, в воєнні роки настановах та статутах [11, 12-18; 12, 156-163].

Дослідження показало, що дані про застосування танків, як і про їх втрати з обох сторін дуже суперечливі. За радянськими джерелами, тільки льотчики авіації Чорноморського флоту знищили під Одесою 168 танків противника. Якщо ще додати цифру в 55 танків, підбитих наземними частинами,

то, в цілому, виходить, що радянські війська знищили під Одесою всі румунські бойові машини.

Самі румуни оцінюють свої втрати в 19 танків. Ця цифра фігурує в сучасних румунських виданнях про битву під Одесою [13], що також викликає запитання. Але слід враховувати, що існує відома різниця між поняттям «підбитий танк» і «знищений» (тобто не підлягає відновленню), але, швидше за все, як це часто буває, ми маємо справу із завищенням втрат супротивника і зі зменшенням своїх. Не виключено, що в число цих підбитих або знищених танків радянські джерела вносять і броньовані транспортери «Малакса», які використовувалися як тягачі і не відносилися румунами до категорії «бойових машин» (їх в кожній піхотній дивізії було 12 одиниць і ще близько 40 – у складі танкової дивізії) [14, 380-384].

Підраховуючи втрати танків Приморської армії, слід виважено керуватися як румунськими джерелами, так і мемуарами Г. Пенєжко. В цілому, радянські безповоротні бойові втрати можна оцінити в 10-15 танків.

Оцінюючи внесок танкістів в справу захисту Одеси, слід також враховувати унікальність факту самостворення танкових сил Приморської армії. В обложеному місті з дуже обмеженими промисловими можливостями (ще в липні основне устаткування одеських заводів, вкупі з висококваліфікованими фахівцями, було евакуйоване в глибокий тил країни) неймовірними колективними зусиллями в стислий термін виготовлено, відновлено і відправлено на фронт майже сотню конче необхідних грізних бойових машин. Незважаючи на свою нечисленність, танкісти внесли істотний вклад в оборону Одеси. На їх частку випало нелегке завдання – при величезній перевазі сил і засобів противника закривати найбільш небезпечні ділянки фронту, підтримувати піхоту під час контратак і наступів. Кілька десятків радянських танків зробили більше, ніж румунська танкова дивізія, яка так і не змогла прорвати оборону захисників Одеси і з великими втратами безславно закінчила під її стінами свій бойовий шлях.

Посилання

1. Пенєжко Г. На Одесском плацдарме. М. Воениздат, 1947. – 200 с.
2. Черкасов А.А. Оборона Одессы. Страницы правды. – Одесса: Optimum, 2006. – 210 с.
3. Филипенко А. К вопросу об участии танков в боях под Одессой// Одесика. Историко-краеведческий альманах. Випуск 12. – Одесса; Друкарський дім, 2011. – 314 с.
4. Forstmeier R. Odessa 1941. Der Kampf um Stadt und Hafen und die Raumdung der Seefestung 15 august bis 16 oktober. – Freiburg, 1967.
5. Военные знания. – 1993. – № 8.
6. Карев Г.А. Одесса – город-герой. – М.: Воениздат, 1977. – 176 с.
7. Коломиец М. В. Броня на колесах. История советского броневомобиля 1925-1945 гг. – М.: Яуза, Стратегия КМ, Эксмо, 2007. – 384 с.

8. СССР в войнах XX века. Статистическое исследование / Под ред. Г.Ф. Кривошеева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
9. Крылов Н.И. Не померкнет никогда. 2-е изд. – М.: Воениздат, 1984. – 558 с.
10. 73 героических дня. Хроника обороны Одессы в 1941 году. – Одесса: Маяк, 1978. – 336 с.
11. Боевой устав бронетанковых и механизированных войск Красной Армии. Часть I (Танк, танковый взвод, танковая рота). – М.: Воениздат, 1944. – 208 с.
12. Танк в бою. – М.: Воениздат, 1946. – 229 с.
13. România în anii celui de al doilea război mondial. 3 vol. – Buc., 1989.
14. Строительство и боевое применение советских танковых войск в годы Великой Отечественной войны. – М.: Воениздат, 1979. – 414 с.

Овчаренко Н.В. Использование танков при обороне (осаде) Одессы в 1941 г.

В статье рассмотрены вопросы использования танков защитниками Одессы и румынскими войсками в 1941 году, исследован порядок и эффективность их боевого использования, количественные и качественные характеристики танков воюющих сторон.

Ключевые слова: танки, оборона, бронетрактор, Одесса, пушка.

Ovcharenko M.V. The use of tanks in the defense (siege) of Odessa in 1941

The paper considers the use of tanks defenders of Odessa and Romanian troops in 1941, shows the quantitative and qualitative characteristics of the tanks of the warring parties, as well as the procedure and the effectiveness of their combat use.

Key words: tanks, defense, bronetractor, Odessa, gun.

21.03.2012 р.

УДК 94(477): 726: 2 – 523.4

Ю.А. Шишкіна

**ТРОЇЦЬКИЙ СОБОР У ГЛУХОВІ
НАПЕРЕДОДНІ РУЙНАЦІЇ**

У статті розглядаються проблеми будівництва, руйнації та відновлення Троїцького собору у м. Глухові Сумської обл. Особлива увага приділяється аналізу проекту консервації пам'ятки, зробленому у 1959 р.

Ключові слова: Троїцький собор, Гетьманщина, А. Квасов, архітектурний стиль, реставрація.

На етапі сучасного історичного розвитку Української держави постає необхідність у перегляді своєї політичної, історичної та культурної минувшини й чіткого визначення того, що ми набули, а що втратили, і яке значення все це має для нашого подальшого розвитку.

Вивчаючи історію Північного Лівобережжя, науковці дедалі частіше звертаються до втрачених в радянські часи об'єктів історико-культурної та архітектурної спадщини цього регіону. Троїцьким собором, що знаходився у м. Глухові, цікавилось не

одне покоління істориків та краєзнавців. Свідченням цього є роботи В.Г. Пуцка [1], В.Д. Віроцького, А.А.Карнабиди, В.Г. Киркевича [2], В.В. Вечерського [3] та ін. В цілому ці дослідження мали історико-описовий характер. В. Вечерський більш детально зупинився на характеристичі архітектурного стилю та елементів втраченого храму. Автор же ставить за мету на підставі аналізу документів, які введені до наукового обігу вперше, охарактеризувати стан пам'ятки напередодні руйнації у 1962 р. та показати безпідставність та недоцільність її знищення.

Глухівський Троїцький собор посідає унікальне місце в історії архітектури України завдяки своїм високим мистецьким якостям та надзвичайній історії будівництва, сповненій трагічних подій, до яких були причетні найвидатніші українські архітектори XVIII ст.

Договір на будівництво мурованого Троїцького собору, замість дерев'яного, укладено у 1720 р.: «Должина той церкви межі стен 15 сажен (...) Вышина от фундаменту до свода сажен 9. А чертеж и пропорцию, як соизволит пан гетман» [3, 281]. Після смерті Івана Скоропадського будівництво припинилось. Фундаменти спромоглися закласти лише через 10 років. У доношенні А. Квасова в Малоросійську колегію у 1765 р. зазначалось, що будівництво розпочалося у 1729 р. за гетьмана Д. Апостола. Церква частково була збудована «в длину 16 1/3 саженой, шириной 11 1/3 саженой, вышиной делано до кровли 7 2/3 саженой» [4, 136]. Імператриця Анна Іоанівна дозволила витратити на будівництво 1000 руб. із місцевих прибутків, проте згодом виявилось, що за її указом 1740 р. майже половину цих грошей використали на реставрацію сусідньої Миколаївської церкви й дзвіниці при ній [1, 122]. У 1746 р. були викладені стіни висотою не більше 2 м, але зроблено це було некваліфіковано, неякісно, без нагляду архітектора, про що засвідчував у своєму рапорті Сенату гезель (помічник архітектора) Іван Мергасов, спеціально відряджений з Москви до Глухова [5, 16].

Через брак коштів та спустошливу пожежу 1748 р. будівництво знову було призупинене. В подальшому упродовж майже 20 років лише збиралися гроші та купувалися матеріали. Тільки у 1759 р. виклали стіни на всю висоту, проте будівля так і не була покрита дахом. Стіни та стовпи не були захищені від вітру та вологи і поступово руйнувалися [6, 2].

У другій половині XVIII ст. у зв'язку із інтенсивною розбудовою Глухова як гетьманської резиденції виникла необхідність і в добудові Троїцького собору. Роботи, відновлені у 1765 р., відбувалися під керівництвом відомого архітектора А. Квасова, який у 1763 р. приїхав до міста, уклавши на 8 років угоду з гетьманом К. Розумовським [1, 123]. Квасов розробив систему кріплення існуючих стін та цегляної кладки. Він запропонував поставити